

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-37>

УДК 908+069. 15]:94(477)

ВПРОВАДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ У КРАЄЗНАВЧО-ЕКСКУРСІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ У 20-Х РОКАХ ХХ СТ.

INTRODUCTION OF SOVIET IDEOLOGY IN LOKAL LORE AND EXCURSION ACTIVITIES OF UKRAINE IN THE 1920S

Нагірняк Андрій Ярославовичкандидат історичних наук, доцент,
Національний університет «Львівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1269-1868>**Nagirnyak Andrii**

National University "Lviv Polytechnic"

У статті висвітлено процеси впровадження радянської ідеології у краєзнавчо-екскурсійну діяльність України 20-х років ХХ ст. Показано, що краєзнавчо-екскурсійна діяльність декларувалась як одна з важливих у мережі політичної освіти і виховання населення, а також займала визначне місце в культурному будівництві країни. Вказано на широке використання екскурсій в навчальному процесі нової трудової школи та в поза-шкільній освіті. Їм надавалося велике значення як ефективний засіб пролетарського виховання та комуністичного виховання населення. Висвітлено роль Всеукраїнського Товариства пролетарського туризму та екскурсій у поширенні радянської ідеології. Стверджено, що всі державні органи та організації використовували краєзнавчо-екскурсійну діяльність для масової, всеохоплюючої, поглибленої пропагандистської роботи, незважаючи на приналежність до національності та віку.

Ключові слова: краєзнавчо-екскурсійна діяльність, екскурсія, ідеологія, радянська пропаганда, Товариство пролетарського туризму та екскурсій, Екскурсійно-виставочно-музейний відділ.

The article on the basis of the analysis of literary sources considers the development of local history and excursion activities in Ukraine in the 20s of the twentieth century. The role of local history and excursion work in the spread of Soviet ideology is analyzed. It is stated that excursions were widely used in the educational process of the new labor school and in extracurricular education. They were given great importance as an effective means of proletarian education and communist education of the population. At the same time, excursions were considered as a method of expanding and consolidating knowledge, as a form of research work, as a means of studying living conditions. The task was to use excursions as a constant form of mass in-depth work, to prevent occasional and episodic excursions to move to cyclical, systematic. Propaganda through excursions in the general system of ideological work of the 1920s in Ukraine can be represented by a scheme: ideological work – ideological and practical agitation-excursion propaganda. It is shown that in order to propagate the ideas of the communist children's movement, the All-Ukrainian Society for the Promotion of "Young Spartacus" was founded, whose branches actively used excursions as an effective means of political education. The author describes the activities of the All-Ukrainian Society of Proletarian Tourism and Excursions in the Spread of Soviet Ideology. It is alleged that the Society submitted a report to the NKVD on its special and administrative and economic activities and, with its permission, held congresses and conferences. In its practical work, it was guided by the slogans that the excursion business – a form of class struggle, the leader of the Communist Party and the Soviet government, which forms the face of the new man. The author concludes that excursion work was defined as one of the main in the network of political education and upbringing of the population and occupied an important place in the cultural construction of the country. Local history and excursion business provided mass and was aimed at restructuring the consciousness of the population on a communist basis. The state authorities supported the local history and excursion business as an active form of mass in-depth propaganda work.

Keywords: local history sightseeing activities, excursions, ideology, Soviet propaganda, Society proletarian tourism and excursions, tour of exhibition and museum-section.

Постановка проблеми. Національно-культурне відродження України ознаменувалося бурхливим розвитком різноманітних сфер діяльності. Однією з них являється краєзнавчо-екскурсійна діяльність, що наділена виховною, духовно-просвітницькою функцією.

Безмірні екскурсійні ресурси нашої країни разом із глибоким національно-духовним корінням і традиціями українського народу спонукають до ствердження, що екскурсії можуть стати активним і змістовним засобом гармонізації особистості, її духовного зростання в новій демократичній Україні.

Проблеми, що стоять перед сучасними науковцями, зумовлюють необхідність вивчення досвіду практичної діяльності краєзнавчого та екскурсійного руху в минулому. Враховуючи те, що територія України входила до складу інших держав великий інтерес представляють питання розвитку краєзнавчо-екскурсійної діяльності на її територіях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи останні наукові дослідження і публікації можна стверджувати, що історія краєзнавчо-екскурсійної діяльності добре відображена в літературі. Зокрема, можна виділити роботи П.І. Духно [1], Л. Миловидова [2], Л.В. Яковлевої [3], В.О. Савчука [4].

Особливої уваги заслуговують праці дослідниці О.М. Костюкової [5; 6; 7], в яких досліджуються організаційні процеси формування та розвитку краєзнавчо-екскурсійної діяльності в Україні 1920-х років, велика увага приділяється впровадженню екскурсій у навчально-виховний процес загальноосвітніх шкіл, середніх спеціальних та вищих навчальних закладів, а також науково-просвітницьку діяльність наукових товариств.

Незважаючи на наявні публікації та дослідження, проблема поширення радянської ідеології через краєзнавчу та екскурсійну діяльність в Україні 1920-х років ХХ століття залишається малодослідженою.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є спроба висвітлити процеси впровадження радянської ідеології у краєзнавчо-екскурсійну діяльність України 20-х років ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розбудова системи екскурсійних закладів в Україні у 1920-х роках відбувалася у складний період. На початку 1920-х років уряд скерував свої зусилля на побудові розгалуженої мережі централізованого управління та контролю в різних галузях економіки. Націоналізація та централізація торкнулися й

існуючих організаційно-правових, економічних та фінансових засад системи екскурсійних закладів.

Нова, так звана, реформаторська політика відчутно вплинула на розвиток екскурсійної справи як у політичному, так і в організаційному плані. Екскурсійна робота декларувалась як одна з важливих у мережі політичної освіти і виховання населення, а також займала визначне місце в культурному будівництві країни.

У 20-х роках ХХ ст. в Україні починається розвиток екскурсійної діяльності, зокрема, процес створення мережі краєзнавчих та екскурсійних закладів, організаційно-методичних основ їх практичної діяльності, що стало основою для її подальшого розвитку в наступні десятиліття [8, с. 189]. Політика «українізації» мала значний вплив на розвиток краєзнавчо-екскурсійної діяльності. Екскурсії трактувались владою як важливий засіб, метод виховної, культурно-пізнавальної роботи серед широких верств населення.

Розвиток екскурсійної справи підтримували як культурно-наукова громадськість, так і більшовицька влада України, хоча їх завдання були різними. Біля витоків краєзнавчо-екскурсійної справи стояли відомі українські вчені та краєзнавці, такі як М. Грушевський, В. Щербина, І. Гермайзе, В. Артоблевський, Д. Щербаківський, М. Біляшівський, С. Русова та багато інших. Вони своєю діяльністю намагались просвітити народ шляхом широкого використання екскурсій, відродити його історичну пам'ять, поглибити історичні знання, вселити у свідомість багатьох туристів необхідність збереження пам'яток минулого, національно-культурної спадщини, тобто сприяти духовному розвитку народу [9, с. 57]. Більшовики визначили її як дієвий засіб перебудови свідомості населення у правильному напрямку, оскільки краєзнавчо-екскурсійна робота забезпечувала масовість, що було необхідною умовою для агітації та пропаганди компартійно-радянських структур, невід'ємною частиною ідеологічної роботи [7, с. 24]. Вони прагнули використати туризм та екскурсії як важіль ідеологічного впливу на населення з метою формування соціалістичної свідомості, переконання людей у перевагах соціалістичної системи [9, с. 57].

З 1920 р. екскурсійна діяльність стала підпорядковуватися Головному політико-освітньому комітету республіки, зокрема екскурсійно-виставково-музейному відділу (ЕВМ). Комітет політичної освіти, перш за все, зосе-

редив свою роботу на організації єдиної мережі політичних установ СРСР. Рішення про його створення було затверджено на пропагандистських зборах політичних установ у 1922 р. під головуванням наркома освіти Г.Ф. Гринька [10, с. 41].

Згідно з постановою X з'їзду РКП (б), «Центр ваги Головної політосвіти та її органів має бути в агітаційно-пропагандистській роботі серед безпартійних мас» [11, с. 242]. Тому краєзнавча та екскурсійна справа була включена до програми підготовки та передпідготовки політпрацівників, які мали поширювати радянську ідеологію серед місцевого населення.

Екскурсії широко використовувалися в навчальному процесі нової трудової школи та в позашкільній освіті. Їм надавалося велике значення як ефективний засіб пролетарського виховання та комуністичного виховання населення.

При цьому екскурсії трактувались як метод поширення та закріплення знань, як форма науково-дослідної роботи та спосіб вивчення умов життя. Радянська влада використовувала екскурсії як постійну форму масової поглибленої роботи та запобігала переходу до випадкових та епізодичних екскурсій тим самим стимулювала перехід до циклових і систематичних [7, с. 30].

Пропаганду через екскурсії в загальній системі ідеологічної роботи 1920-х років в Україні можна репрезентувати схемою: ідеологічна робота – ідейно-практична агітація – екскурсійна пропаганда [8, с. 189].

В 20-х роках ХХ ст. екскурсійна діяльність проходила під безпосереднім керівництвом Народного Комісаріату освіти, а на практиці здійснювали і організовували екскурсійну роботу такі новостворені керівні організації: Екскурсійно-виставочно-музейний відділ Наркомосу УСРР (ЕВМ, 1919–1928 рр.), Українське мішане пайове екскурсійне товариство (УМПЕТ, Українське Екскурсійне товариство 1928–1930 рр.), Всеукраїнське товариство пролетарського туризму і екскурсій (Укртуре, 1930–1936 рр.) які з самого початку створювались як організації ідеологічного спрямування.

У квітні 1923 р. VII Всеукраїнська партконференція прийняла постанову про партійно-агітаційну роботу, яка вимагала зміни методів партійної пропаганди та впровадження таких, які могли б гарантувати максимальну наочність, а саме – екскурсійного методу [12, с. 197–198].

Метою краєзнавчо-екскурсійної діяльності було забезпечення політичної єдності населення країни [13, с. 18]. Важливим превентивним заходом у боротьбі із західними настроями та нездоровими тенденціями молоді були визначені тематичні екскурсії [14, с. 12]. З цією метою екскурсійним закладам було запропоновано організувати виробничі екскурсії промисловими та сільськогосподарськими районами для підвищення виробничої кваліфікації, обміну досвідом соціалістичного будівництва тощо.

Особливо заполітизованою краєзнавчо-екскурсійна робота стає наприкінці 1920-х років, коли було створено Товариство пролетарського туризму та екскурсій (ОПТЕ 1927–1936 рр). Пролетарський туристичний рух із самого початку свого заснування розгорнув боротьбу за чітко класовим принципом [15, с. 3]. Проведення суспільно-політичної роботи під час екскурсій вважалося виконанням спеціальних завдань агітації та пропаганди. У зв'язку з цим краєзнавчо-екскурсійне мистецтво було одним із інструментів масової роботи компартії, комсомолу, профспілок, громадських організацій [7, с. 34]. Товариство подавало до НКВС звіт про свою спеціальну та адміністративно-господарську діяльність і з його дозволу проводило з'їзди та конференції [16, с. 147]. У своїй практичній роботі вона керувалася гаслами, що екскурсія є формою класової боротьби, творить лідера комуністичної партії та радянської влади, та яка створює обличчя нової людини [16, с. 136].

Ефективним засобом більшовицької ідеології в освіті стала краєзнавчо-екскурсійна справа [7, с. 34]. Великого значення радянська влада приділялася школі, яка мала стати провідником ідейного, організаційного та виховного впливу пролетаріату, з метою виховання нового покоління [17, с. 38]. Слід підкреслити, що колектив викладачів-екскурсоводів розглядався як носії політичної пропаганди, тому їх підготовка в діяльності екскурсійних закладів посідала одне з провідних місць [10, с. 82].

Не залишилися непоміченими радянською ідеологією і дитячий рух. З метою пропаганди ідей комуністичного дитячого руху, владою створено Всеукраїнське товариство пропаганди «Юний Спартак», гуртки якого активно використовували екскурсії як дієвий засіб політичного виховання [7, с. 34]. На IX з'їзді КП (б) У 1925 р. Генеральний секретар ЦК ЛКСМ України підкреслював, що питання дитячого руху за партію і комсомол є одним з найактуальніших [18, с. 1].

Значне занепокоєння серед радянського керівництва викликала, так звана, буржуазна ідеологія серед селянства. Саме боротьба з впливом цієї ідеології спонукала до культурного об'єднання міста та села. Досягнути завданої мети планувалось через спільне проведення краєзнавчих екскурсій [8, с. 190]. У 1929 році М.В. Кириленко, який займав посаду голови Центральної ради ТПТ висунув тезу у якій говорилось що: «Розвиток екскурсій відбудеться тоді, коли не одні робітники, а й селянство відірветься від свого села, щоб пізнати інші краї» [19, с. 159].

Значну увагу радянське керівництво приділяло національним меншинам. Воно залучало національні меншини до пізнання «нової історії» через екскурсії. На честь 10-річчя Жовтневої революції були організовані екскурсії в райони проживання національних меншин, які були пов'язані з революційною боротьбою.

Переслідуючи мету сприяння розвитку нового життя і культурного будівництва на міжнародному рівні радянська влада сприяла поширенню іноземного туризму. У 1926 році

до Ленінграда на пароплаві «Сар Polonia» прибула перша туристична група з США, яка складалася з кількох сотень чоловік, і з тих пір потік іноземних гостей з кожним роком зростав. Кожен іноземний турист був зарахований до Товариства друзів Радянської Росії. Наприкінці 1920-х рр., коли іноземний туризм в СРСР набув досить широкого поширення, постановою Ради праці і оборони від 11 квітня 1929 р. було створено Всесоюзне акціонерне товариство іноземного туризму «Інтурист» [8, с. 190].

Висновки. Як бачимо, краєзнавчо-екскурсійна діяльність відігравала важливу роль у впровадженні радянської ідеології серед населення. Зважаючи, що дана діяльність мала масовий характер, використовувалась владою для перебудови свідомості населення на комуністичних засадах. З вищевказаного видно, що всі державні органи та організації використовували краєзнавчо-екскурсійну діяльність для масової, всеохоплюючої, поглибленої пропагандистської роботи, незважаючи на приналежність до національності та віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Духно П.І. Школа на селі та її громадська роль. Харків : "Держ. вид-во України", 1926. 60 с.
2. Миловидов Л. Краєзнавство в школі. Харків : "Держ. вид-во України", 1929. 146 с.
3. Яковлева Л.В. Архівні джерела з історії розвитку екскурсійної справи України (1917–1929 рр.). *З історії вітчизняного туризму*. 1997. С. 211–217.
4. Савчук В.О. Краєзнавчий та туристично-екскурсійний аспекти у діяльності спілки письменників України у 20-80-х рр. ХХ ст. *Туристично-краєзнавчі дослідження*. 1998. Вип. 1. Ч. 2. С. 203–207.
5. Костюкова О.М. Основні напрями становлення і розвитку краєзнавчо-екскурсійної справи в 20-х роках ХХ ст. *Краєзнавство*. 2008. № 1–4. С. 15–21.
6. Костюкова О.М. Краєзнавчі дослідження – важливе джерело розвитку туристсько-екскурсійної справи в Україні: з досвіду 20-х років ХХ ст. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти*. 1999. Вип. 6. С. 190–195.
7. Костюкова О.М. Краєзнавчо-екскурсійна справа в Україні в 20-х роках ХХ ст.: суспільно-політичний, освітній і культурологічний аспект : монографія. Черкаси : Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2010. 171 с.
8. Берендєєва О. Становлення туристичної діяльності в Радянській державі в 20-х роках ХХ ст. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки : Зб. наукових праць*. 2012. Вип. 9. С. 187–192.
9. Федорченко В.К., Дьорова Т.А. Історія туризму в Україні : Навч. посіб. Київ : Вища шк., 2002. 195с.
10. Федорченко В.К., Костюкова О.М., Дьорова Т.А., Олексійко М.М. Історія екскурсійної діяльності в Україні : Навч. посібник. Київ : Кондор, 2004. 166с.
11. Десятий създ РКП(б) Москва 8-16 марта 1921 г. Резолюции и постановления създа. *КПСС в резолюциях, решениях съездов, конференций и Пленумов ЦК*. Т. 2. Москва : Издательство политической литературы. С. 204–266.
12. Резолюція VII Всеукраїнської партконференції від 10 квітня 1923 р. *Культурне будівництво в Українській РСР*. Т. 1. Київ : Держ.вид-во політичної літератури, 1959. С. 193–201.
13. Копелєв Л. Масова екскурсія Харківських робітників до Києва. *Культуробітник*. 1928. № 15. С. 18–19.
14. Погребецкий Н. В. Помощь туристу. Харків : Вестник физической культуры, 1928. 126 с.
15. Гурвич Л. Туризм и экскурсии. Москва : ОГИЗ, 1931. 28 с.
16. Антонов-Саратовський В. Беседы о туризме. Москва : Госуд. Изд-во, 1930. 260с.
17. Програма Російської Комуністичної партії(більшовиків), ухваленої VIII з'їздом РКП(б). *Культурне будівництво в Українській РСР*. Т. 1. Київ : Держ.вид-во політичної літератури, 1959. С. 37–39.

18. З промови Генерального секретаря ЦК ЛКСМ У тов. Височиненка на IX Всеукраїнському партз'їзді. *Дитячий рух*. 1926. № 3. С. 1.
19. На второй туристской конференции. *Всемирный турист*. 1929. № 5. С. 158–159.

REFERENCES:

1. Dukhno P.I. (1926) *Shkola na seli ta yii hromadska rol* [Rural school and its public role]. Kharkiv: "Derzh. vyd-vo Ukrainy", 60 p. (in Ukrainian)
2. Mylovydov L. (1929) *Kraieznavstvo v shkoli* [Local lore at school]. Kharkiv: "Derzh. vyd-vo Ukrainy", 146 p. (in Ukrainian)
3. Yakovlieva L.V. (1997) *Arkhivni dzherela z istorii rozvytku ekskursionoi spravy Ukrainy (1917–1929 rr.)* [Archival sources on the history of the excursion business of Ukraine (1917–1929)]. *Z istorii vitchyznianoho turyzmu*. 211–217. (in Ukrainian)
4. Savchuk V.O. (1998) *Kraieznavchyi ta turystychno-ekskursionyi aspekty u diialnosti spilky pysmennykiv Ukrainy u 20-80-kh rr. XX st.* [Local history and tourist and excursion aspects in the activities of the Union of Writers of Ukraine in the 20-80s of the twentieth century]. *Turystychno-kraieznavchi doslidzhennia*, 1, (2), 203–207. (in Ukrainian)
5. Kostiukova O.M. (2008) *Osnovni napriamy stanovlennia i rozvytku kraieznavcho-ekskursionoi spravy v 20-kh rokakh XX st.* [The main directions of formation and development of local history and excursion business in the 20s of XX century]. *Kraieznavstvo*, 1(4), 15–21. (in Ukrainian)
6. Kostiukova O.M. (1999) *Kraieznavchi doslidzhennia – vazhlyve dzherele rozvytku turystsko-ekskursionoi spravy v Ukraini: z dosvidu 20-kh rokiv XX st.* [Local history research is an important source of development of tourist and excursion business in Ukraine: from the experience of the 20s of the XX century]. *Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty*, 6, 190–195. (in Ukrainian)
7. Kostiukova O.M. (2010) *Kraieznavcho-ekskursiona sprava v Ukraini v 20-kh rokakh XX st.: suspilno-politychnyi, osvittii i kulturolohichni aspekt* [Local history and excursion business in Ukraine in the 20s of the XX century: socio-political, educational and cultural aspects]. Cherkasy: Vyd. vid. ChNU imeni Bohdana Khmelnytskoho, 171 p. (in Ukrainian)
8. Berendieieva O. (2012) *Stanovlennia turystychnoi diialnosti v Radianskii derzhavi v 20-kh rokakh XX st.* [Formation of tourism in the Soviet state in the 20s of the twentieth century]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Serii № 6. Istorychni nauky: Zb. naukovykh prats*, 9, 187–192. (in Ukrainian)
9. Fedorchenko V.K., & Dorova T.A. (2002) *Istoriia turyzmu v Ukraini* [History of tourism in Ukraine]. Kyiv: Vyshcha shk., 195 p. (in Ukrainian)
10. Fedorchenko V.K., Kostiukova O.M., & Dorova T.A., Oleksiiko M.M. (2004) *Istoriia ekskursionoi diialnosti v Ukraini* [History of excursion activity in Ukraine]. Kyiv: Kondor, 166 p. (in Ukrainian)
11. *Desiatyi siezd RKP b Moskva 8-16 marta 1921g Rezoliutsii i postanovleniia siezda* [Tenth Congress of the RCP (b) Moscow March 8-16, 1921. Resolutions and decrees created]. *KPSS v rezoliutsiiaakh resheniiaakh siezdov konferentsii i Plenumov TSK*. Izdatelstvo politicheskoi literatury, T. 2, 204–266. (in Russian)
12. *Rezoliutsiia VII Vseukrainskoi partkonferentsii vid 10 kvitnia 1923 r.* [Resolution of the VII All-Ukrainian Party Conference of April 10, 1923]. *Kulturne budivnytstvo v Ukrainiskii RSR*. T. 1. Kyiv: Derzh.vyd-vo politychnoi literatury, 1959. 193–201. (in Ukrainian)
13. Kopeliev L. (1928) *Masova ekskursiona Kharkivskykh robotnykiv do Kyieva* [Mass excursion of Kharkiv workers to Kyiv]. *Kultrobitnyk*, 15, 18–19. (in Ukrainian)
14. Pogrebetskii N.V. (1928) *Pomoshch turistu* [Tourist assistance]. Kharkiv: Vestnik fizicheskoi kultury, 126 p. (in Russian)
15. Gurchich L. (1931) *Turizm i ekskursionii* [Tourism and excursions]. Moscow: OGIZ, 28 p. (in Russian)
16. Antonov-Saratovskiy V. (1930). *Besedy o turizme* [Talks about tourism]. Moscow: Gosud Izd-vo, 260 p. (in Russian)
17. *Prohrama Rosiiskoi Komunistychnoi partii (bilshovykiv), ukhvalenoi VIII zizdom RKP(b)* (1959) [Program of the Russian Communist Party (Bolsheviks), approved by the VIII Congress of the RCP (b)]. *Kulturne budivnytstvo v Ukrainiskii RSR*. Kyiv: Derzh. vyd-vo politychnoi literatury, T. 1, 37–39. (in Ukrainian)
18. *Z promovy Heneralnoho sekretaria TsK LKSM U tov. Vysochynenka na IX Vseukrainskomu partz'izdi* (1926) [From the speech of the Secretary General of the Central Committee of the LKSM In comrade. Vysochynenko at the IX All-Ukrainian Party Congress]. *Dytiachyi rukh*, t. 3, 1. (in Ukrainian)
19. *Na vtoroi turistskoi konferentsii* (1929) [At the second tourist conference]. *Vsemirnyi turist*, 5, 158–159. (in Russian)